

Gruber Enikő

∴ ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék, Történettudományi Doktori Iskola
 ∴ eniko.gruber@eunet.rs

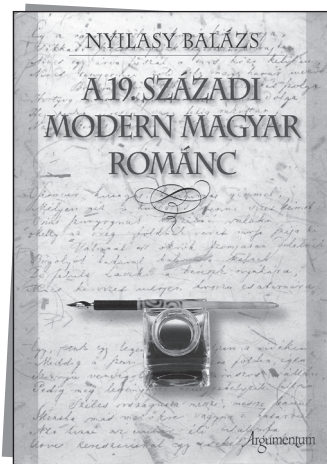
A ROMANCE ÉS A NOVEL, VAGYIS A ROMÁNC ÉS A REALISTA REGÉNY KETTŐSSÉGE

*'Romance' and 'Novel', or the Duality
 of Romantic and Realistic Novel*

Nyilasy Balázs: *A 19. századi modern magyar románc*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011

Nyilasy Balázs több mint húsz éve foglalkozik a románc és a regény kettősségével. Számos tanulmánya után most kötetét tarthatjuk a kezünkben, amely a műfaj elméleti meghatározását tartalmazza, és annak rávetítését egy-egy konkrét műre.

A 19. századi magyar irodalomban (a franciában, a spanyolban vagy az olaszban), a nagyobb lélegzetű elbeszélésekre a regény elnevezést használják. A regény kifejezés azonban a roman szóra vezethető vissza, melyből az angol romance és a magyar románc keletkezett, nem pedig az olasz novelle, a francia nouvelle vagy a spanyol novelara. Bár ismeretes a románc kifejezés a 19. századi magyar irodalomban, azt csak a rövidebb, balladaszerű verses szövegekre alkalmazzák, melyekben fontos a leírás, a tárgyalása lassú és sokkal inkább epikai, mint drámai jellegű. A regénnyel mint műfajjal a későbbi évtizedekben foglalkozó tudósok is kitérnek az alól, hogy szembeállítsák a romance-t a novellel. Német G. Béla a 80-as évek elején publikált *A románcostól a tragikusig* című művében a románcosságot „»a XIX. századi érzékeny közpolgár, a városiasodó vidéki kisember, az industrialitásba váltó patriarkális világ kedvenc hangnemi karakterjegyeként« határozza meg, és valamiféle (a lírában és az epikában egyaránt fellelhető) érzelgős, melodramatikus

hangulatisággal azonosítja”.¹ Mohay Béla egy évtizeddel korábban már foglalkozott az angol–amerikai irodalom jelenségeivel, és ő a románc alatt lovagregényt, vagyis prózában írott művet ért, és három változatát különbözteti meg: lovagiszerelmi románc, kalandrománc és transzcendentális erőket mozgató románc. Ugyanakkor ezzel egy időben elfogadja a Wellek–Warren irodalomelméletében is szereplő definíciót, mely szerint „a románc olyan költött hősi történet, mely meszerű személyekről és dolgokról szól”.² A 20–21. századi magyar irodalmi lexikonokban is idegen a fogalom átfogó ismertetése. Egyedül a 2001-ben megjelent *Irodalmi Fogalmak Kiszótára* utal arra, hogy e kifejezést a romantikus elemekkel színezett regényekre is használják. A magyar irodalomelméleti kutatásban az angolszász romance-felfogással Szegedy-Maszák Mihálynál, Szilasi Lászlónál és Ungvári Tamásnál találkozunk. Szegedy-Maszák Mihály kifejti, hogy az angolok már a 18. század óta különbséget tesznek romance és novel között, és ez áthathatta az egész európai irodalmat. Szilasi Jókai Mór *Szegény gazdagok* című műve kapcsán beszél románcról, szerinte ugyanis nehezen értelmezhetjük ezt a szöveget regényként. Az angolszász műfajelméleti nézőpontok azonban legteljesebben mindenképpen Ungvári Tamás *Poétikájában* jelennek meg. Az újkori regény születését ugyanis Ungvári az angol irodalmon keresztül mutatja be, és a műfaji kérdéseket is ebből a látószögből közelíti meg. „A novel (vagy a regény) az igazi életnek, szokásoknak és annak az időnek a rajza, amelyben a történet lejátszódik. A romance emelkedett nyelven oly történeteket beszél el, amelyek sohasem estek meg, és valószínűleg sohasem fognak. A novel olyan dolgokat beszél el, amelyek mindennap lejátszódnak szemünk előtt, amilyenek barátainkkal vagy velünk is megtörténhetnek. Ezeket olyan valószínűeknek tünteti fel, hogy szinte abban a hitben vagyunk – legalább míg olvassuk –, hogy mindez igaz és való, a történet szereplőinek boldogsága vagy szerencsétlensége annyira magával ragad, mintha saját boldogságunk vagy boldogtalanságunk volna. [...] A valószínűtlenség és a valóság összecsapása a romance és a novel küzdelme.”³ Bár Ungvári foglalkozik legalaposabban a romance fogalmával, és angolszász iskolázottsága lehetővé is tette volna, mégsem vállalkozik műfaj történeti összefoglalásra. Mindez nagy valószínűséggel a hatvanas évek korlátaival függ össze.

Nyilasy Balázs a kötet első részében kifejti saját felfogását is e műfajról, és később ezt vetíti rá a vizsgált alkotásokra. Szerinte „a románc nem csupán egy kalandos-cselekményes elbeszélés vagy a realista regény előképe, hanem »az emberiség legnagyobb és legszebb gondolatai közül való« vízió, az emberi erő

¹ Nyilasy Balázs: *A 19. századi modern magyar románc*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2011. 42.

² Uo.

³ Uo. 44–45.

környezeti erővel szembeni érvényesítésének művészi látomása, afirmatív, pozitív irodalmi elbeszélő modell, amely a vágyteljesülés jegyében jön létre”.⁴

A szerző Arany János, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Kemény Zsigmond műveit vizsgálja, és a művek és a romance kapcsolatára mutat rá.

Arany János *Toldi*, a *Murány ostroma*, a *Toldi estéje*, a *Katalin*, a *Keveháza*, a *Buda halála* és a *Toldi szerelme* című művének műfaji hovatartozásáról alakult ki a legtöbb vita és íródott a legtöbb tanulmány. Ezzel egyetemben ugyanakkor az Arany-életmű münemi, műfaji tagolása sem egyértelmű. Egyes kritikusok az epikát helyezik a középpontba, míg mások a lírát. Kosztolányi a hallucinációk és a szorongások költőjének nevezi Arany Jánost. A *Toldi estéje*-re és a *Buda halálára* az elégikusan szomorú hangnem, az elesettség, a végzet cselekménybefolyásoló ereje jellemző, románcos elemeket is tartalmaz. A *Buda halálába* beleszótt *Rege a csodaszarvasról* című versbetét tipikus románc. A ritmika, a narráció, az alakzatrendszer mind-mind a teljesség, az épség érzését sugallja. Arany János balladáit sokféleképpen csoportosították már. Volt, aki a szerkezeti felépítés felől közelítette meg őket, más a nézőpontot veszi alapul, megkülönböztethetőek a történeti és a népies vonulatok szerint is vagy a románc és a ballada kettősségének szembeállításával, Imre László pedig népi, shakespeare-i, a históriás énekek nyomán járó, románcos, (kísértet) romantikus és anekdotikus verscsoportokat különít el. Nyilasy Balázs viszont azt mondja, hogy érdemes azt a felosztást követni, amely a versbeli valóságteremtés, létértelmezés, általános emberi attitűdlehetőség felől vizsgálódik. Ehhez a csoportosításhoz segítségül hívhatjuk Northrop Frye tipológiai rendszerét, amely az irodalom gondolkodásformáit az emberi képesség és a természeti-társadalmi meghatározottság kettősségéből vezeti le. E műfaji vízió a mítosz, a románc, a magas, az alacsony mimézis és az irónia módjai. Az Arany János-i románc-ballada műcsoportba a *Pázmán lovag*, a *Rozgonyiné*, a *Mátyás anyja*, a *Szibinyáni Jank* és a *Szent László* tartoznak. A *Pázmán lovag* inkább a komikus-humoros, a *Rozgonyiné* pedig a hősi romance tradíciójára utal vissza. Ezek a románc-balladák a játékosság felé mozdulnak el, és erős jellemzőjük a perspektíva-teremtő, szólámvariáló, ritmusalakító játék. A 19. századi verses románc legjobb példája azonban kétségtelenül a *Toldi*. A modern románc, a régi mítoszok, hősénekek, régi románcok sajátosságait építi magába és fejleszti tovább. A szerző szerint azonban „Arany Toldija még a románc-standardhoz képest is különös buzgósággal, evidens nyilvánvalósággal használja fel az archaikus-patriarkális perspektíva-mozzanatokat, valóságteremtő elemeket”.⁵ Ám a műből kitetsző lélektani vízió a mítoszi, hőseneki kereteken túllép, és a próbatételes, hősi elv mellé a pszichológiai ábrázolás sokrétűsége társul.

⁴ Uo. 61.

⁵ Uo. 106.

Míg Arany János verses elbeszélései az ómagyar és a középkori környezetet nem hagyják el, Jókai Mór prózai művei otthonosan mozognak a 18–19. század történelmi idejében is, és ezt a modernizált életformát, viselkedési attitűdöket beépítik a romance-ba. Vagyis a szerző a polgáriasult világ foglalkozási köreihez, a polgári karakterekhez romance-perspektívát társít. A románcvilág e kiszélesedése az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* lapjain megy végbe, és ez Nyilasy Balázs szerint elválaszthatatlan a magyarországi reformkori eszmék megjelenésétől. Az *Egy magyar nábob* szerkezetében végig az új és a régi, a patriarkalizmus és az iparkodó, modernizáló ellentéte fedezhető fel. Ebben a regényben még nem egyesült a reformkoriság a romance-próbatétellel. A *Kárpáthy Zoltán*ban viszont már konkrét románc-hőstettekkel is találkozhatunk. Ilyen például a követválasztás eseménysora, Wesselényi és Zoltán árvízi mentőmunkája vagy Miklós báró párba. A patriarkalitás-polgáriasodás ellentéte ebben a regényben is felfedezhető, de itt már nem nyer divergens értelmet. *A kőszívű ember fia* című regény azonban már a romance-tradícióhoz kapcsolódik. A polgári-patriarkális, a komikus-humoros szituációkat, a mozgalmas küzdelmet, a hősiességet és a próbatételt állítja a középpontba. Ugyanakkor nagymértékben tartalmaz kételyt is. A történet szereplőinek egyetlen nagy akadályt kell leküzdeniük, melynek tétje egy új világ megteremtése. A modern románc, melynek Jókai műve az egyik legjobb példája, mindig két nagy ellentétes attitűd között mozog, a környezettel szemben diadalmaskodni tudó hősokeket léptet fel, tagadja a determinizmust, és mindig pozitív végkicsengést szerepeltet, mely a világ és az egyén kompatibilitását hivatott szemléltetni. Jókai az *Egy magyar nábob*bal és a *Kárpáthy Zoltán*nal egy polgáriasított, komikummal, humorral feldúsított románcot alkotott, *A kőszívű ember fia*ban pedig mindezt megtartotta és felvonultatta. Ugyanakkor a harmadik történetben nemcsak a polgáriasított románcjegyek vannak jelen, hanem az archaikusak is felerősödtek. A három évvel később keletkezett *Az arany ember* című regény is tartalmaz románc-jegyeket, de itt az összkép rendkívül zilált. A regényben a románcra jellemző sajátosságok a senki szigetére korlátozódnak.

Nyilasy Balázs a továbbiakban Mikszáth Kálmán műveit, a *Szent Péter esernyőjét*, a *Beszterce ostromát* és *A Noszty fiú esete Tóth Marival-t* tárgyalja, és behoz egy új fogalmat, a komikus romance-t. A komikus regényes történet Henry Fielding szerint nem más, mint komikus elbeszélő költemény prózában, mely a komédiától éppen annyira különbözik, mint amennyire a komoly elbeszélő költemény a tragédiától. A komikus romance cselekménye könnyed és mulatságos, a szereplők modora köznap, és a nevetséges jeleneteket helyezi előtérbe. Bár a komikus romance felfedezhető Arany János és Jókai Mór műveiben is, igazi mestere valójában Mikszáth Kálmán. Az ő sajátosága a komikus gondolkodásmód, írásai gazdagon telítettek humoros részletekben, mely egy sajátos világszemlélet részét képezi. Schöpflin Aladár szerint Mikszáth „hu-

morosan látja a világot, és ezt a szemléletmódot árasztja alakjaira. Legelőbb és legélesebben tehát mindenütt azokat a vonásokat látja meg mindenkiben és mindenben, amelyek humoros hatás keltésére alkalmasak.”⁶ A komikus románc elemei legszembeütőbbben a *Szent Péter esernyője* című művében fedezhetők fel. Az idill az emberek viselkedésére, nyíltságára, jóakarására és vendégszeretetére épül. Ugyanakkor az idillt jelképezik a fiatal pár évődő jelenetei vagy a lánykéréskor szemérmes fiatal lány vagy a vetkőző hajadon is. A legvidámabb jelenet viszont mindenképpen a bábaszéki vacsora, melynek leírása tele van tűzdelve pajzán, vicces megjegyzésekkel és tréfákkal. A műben az idill folyamatosan a komikummal keveredik, mely perspektíva még a halálhoz is hozzákapszódik. A románcokban a cselekvések mozgatója az az eszmeiség, amely nincs kiszolgáltatva az anyagiség elvének. A szereplők a jó cselekedet, a hőstett világában élnek, és nem jut szerephez a realista regényben oly fontos szerepet játszó magánérdek és pénz. A komikus románc egyes fajtáiban azonban mégis meghatározó momentumként jelentkeznek a földies, alantas dolgok. A *Szent Péter esernyője* pont egy olyan mű, melynek történetében jelentős szerepe van az énérdékűségnek. A románc jelleg mindazonáltal a legenda, az esernyő motívum kibontakozásából is kimutatható. A bonyodalom ironikus, játékos, ugyanakkor egy átfogó emberi dilemmára utal. A *Beszterce ostromának* kompozíciójában a romance és a vígjátéki tradíció szembeötlő. A vidám csattanós történetek, a viccek, a humor, a komédia mind-mind fellelhető a cselekményben. A *Nosztly fiú esete Tóth Marival* humoros-komikus perspektívája szintén a komikus-humoros románchoz kapcsolódik, attól függetlenül, hogy fellelhetőek benne a riport és a realizmus jegyei is. A Mikszáth-szövegek amellet, hogy komikusak, a narrátor minden esetben hozzájárul a románc melegség-, közvetlenség- és otthonosság-víziójának megteremtéséhez. Ez azért fontos, mert így az elbeszélő az elbeszélés módon keresztül hozzájárul a komikus románc karakterének kifejezéséhez. A Mikszáth-szövegekben gyakori a rövid, frappáns közbeékelés, melyek elbizonytalanítják a közlést, viszont erősítik a humoros jelleget.

A modern románc a 19. század irodalmában fontos helyet foglalt el, azzal együtt, hogy a kor irodalmi gondolkodásának nem egy komplex egészét, hanem egy kis szeletét jelentette. A románcperspektíva vizsgálatakor egy-egy életművön belül is csak bizonyos művekre vetíthető ki, nem pedig a munkásság egészére. Arany, Jókai vagy Mikszáth alkotásain keresztül lényeges mozzanatokat lehet megvilágítani általa, a modern románc története azonban az ő munkásságukkal nagyrészt le is zárult. Teljesen azonban nem tűnik el, hiszen egy-egy eleme a későbbi gondolkodásban is jelen van, és még a huszadik századi írók munkáiban is felfedezhetőek olyan jellemvonások, amelyek a románchoz kapcsolódnak.

⁶ Uo. 239.

A kötet utolsó részében a szerző Arany János és Jókai Mór kortársának, Kemény Zsigmondnak a munkásságát veszi górcső alá, és próbálja megvizsgálni mindezt a románc szemszögéből. Elsősorban a Walter Scott-i hagyományt követő történelmi regényeit vizsgálja, hiszen Scott regényeiben nemcsak a novel, hanem a romance jegyei is jelen vannak. Míg nála éppenhogy csak megjelenik a történelmi perspektíva, Kemény Zsigmond *Gyulai Pál* című művében már kiteljesedik. A románc vonások azonban leginkább az *Özvegy és leányában* mutathatóak ki. „Az irodalmi románcok, regék történevilága és hősei olyan bőségben merülnek fel az ötvenes évek végén született alkotásban, mint egyetlen más Kemény-könyvben sem” – írja Nyilasy. Elsősorban Judit asszony az, aki folyton románcirodalmat olvas. Neki a románcok viszonyítási pontként szolgálnak. Mindennapi életét a tündérvilág figuráival népesíti be, és tetteiket életvezérlő elvvé avatja. A regény történetének főbb mozzanatai, szituációi mind-mind a kalandos románcok alapvető cselekményei közül valók. A történet azonban egyértelműen a melodramatikus, szerencsétlen szerelmi románc tradícióját követi, és alig található olyan elem a műben, amely más elbeszélőmódra utalna. Alakformálása viszont kettős. Megtalálható benne a komikus, szatirikus gesztus is, de ezzel egyidejűleg a románcra jellemző egyenesség, énazonosság is. Kemény János munkásságában románcjegyek után kutatva nem feledkezhetünk meg a *Zord időről* sem. Egyértelmű románc-sajátosságokat mutat ugyanis Dora és Elemér, illetve Izabella és Frangepán Orbán szerelme. Ezek a szerelmek ugyanis reménytelenek, soha be nem teljesedhetők, melyek alakulását mindvégig különböző melodramatikus események kísérik. A románctradíció nyomai ezenkívül kimutathatóak még a mű alakformálásban és a cselekményirányításban is, nem csak a szerelmi lélektan terén. A *Zord idő* a *Gyulai Pál* által képviselt valóságértelmezéshez kanyarodik vissza, de egyértelműen átlép az ironikus elbeszélések szférájába, sőt, már az abszurd felé közelít.

A magyar románc nagy korszaka Mikszáth Kálmán munkásságával véget ért, ezt több helyen is hangsúlyozza a szerző, és más törekvések vették át a szerepét. A századforduló idején született elbeszélésekben a realista és a szimbolikus-szeccszációs valóságalkítás játssza a főszerepet, ugyanakkor pár romance forma itt is felfedezhető. Ezek a komikus romance és a hősmese változatai. Herczeg Ferenc *A Gyurkovics-lányok* című művét regényként határozza meg, a novellafüzért azonban a fieldingi elbeszélő forma folytatásaként komikus-humoros romance-nak titulálhatjuk. Northrop Frye tipológiája szerint „a komikus-humoros romance a tavasz és a nyár müthosza, a mindennapi valósággal, a társadalmiasult világgal a vágy, a beteljesültség, ártalmatlanság közvetítő kategóriáin keresztül érintkezik. Figurái, cselekményelemei, társadalomrajza, történésegyüttese nem a valóság egyensúlyával megterhelt”.⁷ Az újkori románc

⁷ Uo. 323.

legnépszerűbb folklór változata a hősmese. A századelőn leginkább Lesznai Anna és Balázs Béla meséit sorolhatjuk be e kategóriába.

Nyilasy Balázs kötetét végiglapozva a már jól ismert irodalmi művek egy teljesen újfajta megközelítésével találkozunk. Mindazonáltal nemcsak egy új műfajjal és annak válfajaival ismerkedtet meg bennünket, hanem egy újfajta nézőponttal is.